

Auke Leistra
Tom McCarthy *C*

Geachte aanwezigen,

“Het geluk van de een lijkt op het geluk van de ander, maar ieder ongeluk heeft zijn eigen karakter,” aldus de eerste zin van een oude vertaling van *Anna Karenina* van Tolstoj. Een vaak met instemming aangehaalde zin ook nog. Maar is het wel waar wat Tolstoj daar beweert? Lijkt het geluk van de een inderdaad op het geluk van de ander? Lijkt het vertalersgeluk van de een op het vertalersgeluk van de ander?

De Duitse vertaling van *C* van Tom McCarthy, van de hand van Bernhard Robben, ligt als *K* in de boekhandel. De Duitse taal had mijn collega bij deze vertaling een interessante beperking opgelegd, want McCarthy gebruikt in zijn caleidoscopische roman *C* nogal wat woorden die met een “C” beginnen. Een van de grote théma’s van het boek, “communicatie”, begint zelfs met een “C”, zoals ook het doel van alle communicatie, “contact”, met een “C” begint. En dan heb ik het nog niet eens over de moeder van alle C-woorden: “carbon”, oftewel het scheikundige element koolstof, in *C* “basiselement van het leven” genoemd.

Engels: communication, cocain,
copulation, crypt, crash

Nederlands: communicatie,
cocaïne, copulatie, crypte, crash

Duits: Kommunikation, Kokain,
Kopulation, Krypta... Crash?
Krach?

Nu is het zo dat de meeste Engelse woorden die met een “C” beginnen, *communication*, *cocain*, *copulation*, *crash*, *crypt*, om een handvol C-woorden uit *C* te noemen, dat die ook in het Nederlands met een “C” beginnen.

Mijn Duitse collega daarentegen werd meteen bij de titel al voor een keuze gesteld, een keuze met een grote “K”. Hoe moest hij zijn vertaling nou noemen: *C*? Of *K*? Beide zijn mogelijk. Er zijn weliswaar veel Duitse woorden die met een “K” beginnen waarvan de Engelse evenknie

met een “C” begint, in het geval van het zojuist genoemde rijtje van vijf zijn dat er zelfs vier, namelijk *Kommunikation*, *Kokain*, *Kopulation* en *Krypta*, maar de afdeling “C” in het Duitse woordenboek mag er ook wezen, en ook dáár staat een hele rits woorden waarvan de Engelse tegenhanger met een “C” begint. Welke titel mijn Duitse collega ook koos, C of K, met elk ontzegde hij zich een hele reeks mogelijk te gebruiken woorden; koos hij voor K, dan moest hij alle woorden die in het Duits met een “C” beginnen laten lopen, en andersom.

Enfin, hij koos voor K. Maar daarmee voelde hij zich wel geroepen de achternaam van de hoofdpersoon, Carrefax met een “C”, ook met een “K” te laten beginnen. En ook voor de titels van de vier delen die het boek telt, die in het origineel alle met een “C” beginnen, moest mijn Duitse confrère dus vier woorden met een “K” zien op te hoesten. Dat is, zoals u ziet, vaak best te doen, maar zijn keuze was wel beperkter dan de keuze die ik had.

Tolstoj neemt in zijn beroemde beginzin van *Anna Karenina* dan ook een loopje met de werkelijkheid. Mijn vertalersgeluk haalde het immers niet bij het vertalersgeluk van mijn Duitse collega. Waar Meister Robben zich wellustig kon wentelen in de woorden van zijn beroemde landgenoot Goethe, die zei: “In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister”, werd mij beduidend minder Beschränkung gegund, en het is toch de dáármee gepaard gaande uitdaging die het werk van de vertaler zo mooi maakt.

Maar goed, *mustn't grumble*, zoals de Engelsman zegt. Ik mag niet klagen. C had ook mij, de Nederlandse vertaler, nog ruimschoots genoeg uitdaging, en daarmee ruimschoots genoeg vertalersgeluk te bieden.

Want vertalersgeluk mag het gerust heten, wanneer je gevraagd wordt een boek te vertalen dat reeds door Engelstalige recensenten is bejubeld alsof ze stuk voor stuk solliciteren naar een baantje als flaptekstschrijver!

A dazzling novel!

An avant-garde masterpiece!

A strange, original book!

An intellectually provocative novel that unfurls like a brooding, phosphorescent dream!

Een symfonie, kortom, in C majeur die mij toch echt even in de waan liet dat de Messias ingenaaid en gebonden was weergekeerd op aard'. Wel niet verguld op snee, maar toch. En van kaft tot kaft door deze geluksvogel uit het Engels te vertalen! Ik zag het buikbandje al voor me: Mét klaarkomgarantie!

En dan verkeerde ik ook nog eens in de gelukkige omstandigheid dat ik kon mailen met een auteur die mijn mailtjes telkens met grote welwillendheid beantwoordde. Daarbij werden niet zelden belangwekkende kwesties aangesneden als: ‘Wat is toch die *kenno* die op bladzij negen wordt gemaakt?’ Het snelle antwoord van McCarthy: ‘Een soort kwarktaart, die onder

meer bij kraamvisites wordt gegeten.’ En dat is meteen weer zo’n áárdige bijkomstigheid van ons vak, een puntje vertalersgeluk: je leert elke dag iets bij.

Toch zat ik, toen ik enkele maanden later mijn eerste kladversie gereed had, met een ongekende hoeveelheid vertaalproblemen opgescheept. In het schrift waar ik zulke problemen in noteer kom ik normaal gesproken per vertaling op een stuk of drie blaadjes met woorden en zinnen waar ik nog een en ander over heb uit te vogelen. Bij iets lastiger opdrachten kom ik misschien op tien blaadjes, maar bij *C* waren het er vierentwintig!

De verleiding is groot daar een kleine greep uit te doen, maar dat doe ik niet en ik zal u vertellen waarom niet. Hoe vaak lees je in een interview met een vertaler niet in grote lijnen het volgende, en ik ga hier weer even putten uit een interview met een Duitse collega. Dat was in dit geval de heer Gerd Busse, die een integrale vertaling heeft gemaakt van *Het bureau* van JJ Voskuil, waarvan het eerste deel ónlangs in Duitsland verschenen is. Nou heb je dikke boeken, maar je hebt ook: zéér dikke boeken. En als leden van de Rotterdamse tak van de familie Leesgraag hoef ik u natuurlijk niet te vertellen in welke categorie *Het bureau* van JJ Voskuil valt. Over de vertaling van zoiets lijvigs is vast het nodige te vertellen, zou je denken – maar waar zoomt zo’n interview op in? Op een boekhoudkundige onbenulligheid.

Gerd Busse vertelt dat hij ook bij de weduwe Voskuil over de vloer is geweest, en dat hij dat verrekte handig vond, want zo kon hij mooi met eigen ogen zien of een bepaalde stoel, die kennelijk met enige regelmaat in *Het bureau* figureert, nou een *Stuhl* was, of toch een iets gerieflijker *Sessel*. Dat soort kwesties wordt in de schriftelijke neerslag van het bewuste vraaggesprek vervolgens breed uitgemeten, maar het punt is dat al die nadruk op zulke details géén goed beeld geeft van het werk van de vertaler. Zeker, het geeft een beeld van het werk waar die nog nader uit te vogelen kwesties je mee opzadelen, maar dat betreft dan nog altijd slechts vierentwintig-blaadjes-in-een-schrift tegenover vierhonderd-bladzijden-in-een-boek! En zoals ik al zei: normaal gesproken háál je die vierentwintig niet eens.

Met een aan de reclame ontleende beeldspraak zou je kunnen zeggen: zo’n interview zoomt in op de gáten in de kaas, maar het gaat bij vertalen vooral om de kaas tússen de gaten. En in die kaas, of om deze beeldspraak maar weer snel achter ons te laten, in dat werk schuilt het geluk van de vertaler. Het zoeken naar woorden, het schuiven met zinsdelen, het sleutelen aan woordsoorten, kortom, het eindeloos spelen met taal teneinde in woorden te vatten wat de schrijver allemaal in zijn eigen taal voor des lezers geestesoog laat opdoemen: dát is het ware vertalersgeluk. En aangezien je *C* zonder overdrijven een feest van taal kunt noemen, was het vertalen van dit boek ook een feest.

Dat feest begon, zoals net uiteengezet, nog niet metéén bij de titel. *C*, dat is te makkelijk, dat is in het Nederlands nou eenmaal gewoon: *C*. Maar na de titel kwam het motto en daar werd het gelijk interessant.

Het motto van *C* is ontleend aan de Perzische dichter Omar Khayyám, die negenhonderd jaar geleden leefde en van wie een verzameling kwatrijnen honderdvijftig jaar geleden door Edward FitzGerald in het Engels werd vertaald. Het bestaat uit twee regels:

Ourselves must we beneath the Couch of Earth
Descend, ourselves to make a Couch – for whom?

Een belangrijke reden dat McCarthy dit motto koos, is dat in deze regels onder meer de onontkoombaarheid van de dood wordt verwoord. Tom McCarthy is behalve schrijver ook conceptueel kunstenaar, en als zodanig onder meer oprichter van de *International Necronautical Society*, oftewel het Internationaal Necronautisch Genootschap. In het woordje necronautisch herkennen wij het voorvoegsel *necro-*, dat is afgeleid van het Griekse *nekros*: dood, of dode. Zoals een astronaut het onmetelijke rijk der sterren bereist, bereist een necronaut, zou je kunnen zeggen, het rijk van de dood. Sterker nog, in het manifest van het Necronautisch Genootschap stelt McCarthy dat wij allen necronauten zijn, in die zin dat het menselijk lichaam het vehikel is dat ons allen onverbiddelijk naar de dood voert. Doel van het Genootschap is het bezingen van de schoonheid van de dood, en dat is wat McCarthy in *C* ook doet: de dood als metgezel, wel te verstaan, van een leven dat geleefd wordt. Eros en Thanatos. Bij de bijzetting in het familiegraf van zijn overleden zus Sophie heeft de dan nog jeugdige Serge het vooral moeilijk met het verborgen houden van zijn erectie. En later, als hij in de Eerste Wereldoorlog als navigator en radio-operator in een Engels vliegtuigje over de linies vliegt, aangedreven door de cocaïne die hij van de geneeskundige dienst krijgt omdat zijn gezichtsvermogen daar zo scherp van zou worden, gebeurt er dit (blz. 230):

"De volgende dag schudt Serge een bergje cocaïne op zijn scheerspiegeltje en schuift het bij elkaar in een lijntje, waarna hij een briefje van twintig franc oprolt en het poeder opsnuift. Het prikt achter zijn ogen en verdooft het bovenste deel van zijn gezicht. Als Gibbs opstijgt, voelt Serge in zijn keel een aanzwellende brok slijm. Hij slikt; het smaakt bitter, chemisch. De tracerlijnen zijn deze keer helder en elektrisch: het is alsof er draden door de lucht lopen. Hoger in de lucht vormen condensatiesporen rechte witte lijnen tegen het blauw, alsof het luchtvlak ook een spiegel is. Schroeiplekken en kratercontouren op de grond hebben iets poederigs; het is net of hij ze zou kunnen opsnuiven, als hij er maar laag genoeg overheen scheerde, alsof hij het hele

landschap zou kunnen inhaleren. De drie uur zijn in enkele minuten voorbij. Als ze op de terugweg laag over de vijandelijke linies vliegen om een loopgraaf onder vuur te nemen, voelt hij het bloed opeens naar zijn kruis stromen. Hij rukt zijn gordel los, springt overeind en heeft zijn broek maar net naar beneden of het zaad schiet er al uit, in een boog over de staart, en daalt in een fijne draad neer naar de spleet in de aarde."

McCarthy had ook nog een andere reden om deze twee regels als motto te nemen, een tweeledige reden, namelijk het twee keer voorkomende woordje Couch, dat met een "C" begint. En dan wordt het leuk voor de vertaler, want het is natuurlijk wel zaak om in je vertaling óók met twee kapitale "C's" op de proppen te komen.

Nu zijn niet alle vertalers het erover eens hoe je moet omgaan met van die grote dichtregels uit de wereldliteratuur, als ik het even zo mag noemen. Mag je regels van Shakespeare, die in zo ongeveer elke Engelstalige roman voorkomen, zelf vertalen, of moet je gebruik maken van eerdere vertalingen die, zou je met een beetje goede wil kunnen zeggen, min of meer zijn ingeburgerd? In dit geval hoefde ik daar niet eens over na te denken, want eerdere vertalers van Omar Khayyám als Leopold of De Mérode hoefden zich immers niet aan die beperking van de dubbele "C" te houden. Ik mocht dus fijn zelf aan de slag! Vertalersgeluk! Bij mij werd het motto:

Eens dalen wij in onze Crypte neer
En biedt des levens Cyclus plaats – aan wie?

Weliswaar geen herhaling van het C-woord, maar wel twee keer een grote "C", een aardige inhoudelijke overlap, en ook nog het juiste metrum: ik kon min of meer opgelucht doorbladeren naar de volgende bladzij.

Daar stuitte ik op de titel van het eerste deel: *Caul*. Caul betekent in dit geval "helm", en wel de helm, oftewel het vlies, dat sommige kinderen bij de geboorte nog om hun hoofd hebben, zoals ook onze hoofdpersoon Serge Carrefax wanneer hij een paar bladzijden verder het levenslicht aanschouwt – in eerste instantie dus nog gedempt door dat membraan om zijn hoofd, maar toch. Helm, vlies, membraan: caul is een van die Engelse woorden die zich in het Nederlands onmogelijk met een C-woord laten vertalen. Ik moest, net als mijn Duitse collega meteen al bij de titel van het boek, mijn toevlucht nemen tot een andere titel beginnend met een "C". Het eerste deel is in mijn vertaling "Crypte" gaan heten, naar de crypte uit het motto waar wij eens in neerdalen, en in het bijzonder naar de crypte waar aan het eind van het eerste deel de

zuster van de hoofdpersoon, Sophie, in neerdaalt, nadat ze zelfmoord heeft gepleegd met cyaankali, een ander berucht C-woord.

Wellicht denken degenen onder u die dit boek nog niet gelezen hebben: allemaal leuk en aardig voor de vertaler, maar hoe leuk is dat om te lezen? Hoe strak is dat Ceurslijf met een “C” nou eigenlijk? Welnu, ik kan u met de hand op mijn hart verzekeren: dat valt reuze mee! *C* is gewoon een heerlijke, rijke roman: virtuoze ideeënroman, krankzinnige avonturenroman en beeldende historische roman ineen – een boek dat niet alleen alle talenten van de vertaler mobiliseert en daarmee garant staat voor een hoop vertalersgeluk, maar ook, en vooral: een boek dat de lezer op allerlei niveaus prikkelt, en daarmee garant staat voor een hoop leesplezier.

Ik wens u tot in lengte van dagen veel lezersgeluk!